

AGNIESZKA PIOTROWSKA-WOJACZYK*

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Regionalizmy kresowe w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego (na tle praktyki rejestrowania kresowizmów w słownikach ogólnych języka polskiego)

Słowa kluczowe: regionalizm leksykalny, leksykografia, *Wielki słownik języka polskiego PAN*.

<https://doi.org/10.31286/JP.001033>

Po przyłączeniu przez Kazimierza Wielkiego Rusi Czerwonej do Korony w 1340 roku oraz po unii w 1569 roku z Wielkim Księstwem Litewskim zaistniały okoliczności sprzyjające częstszym polsko-ruskim kontaktom językowym (Walczak 1999: 103). W ich rezultacie na Rusi Czerwonej i przyległych częściach Wołynia i Podola, w mniejszym stopniu także na ziemiach Wielkiego Księstwa, zaczęła się wytwarzać odrębna odmiana języka polskiego zwana *pol-szczyzną kresową* (Rieger 1993: 547–560; 1996: 11–16). Termin ten należy rozumieć szeroko, jako ogólne określenie terytorialnej odmiany języka polskiego mającej szereg wspólnych cech językowych, jednakże również wewnątrz silnie zróżnicowanej. *Polszczyzna kresowa/dialekt kresowy*¹ obejmuje bowiem północno-wschodnią oraz południowo-wschodnią odmianę regionalną języka polskiego. Każda z nich charakteryzuje się właściwymi sobie cechami językowymi, co wynika z ich uwarunkowań historycznych, a zwłaszcza z rozwoju na niepolskim obszarze językowym. Na północy język polski funkcjonował w kontakcie z językiem litewskim i białoruskim, z kolei dialekt południowokresowy wzrastał na podłożu ukraińskim (Rieger 1996: 12–13; Walczak 2010: 109–115; Pihan-Kijasowa 2015: 97–105).

Po unii lubelskiej szybko doszło do pełnej asymilacji kulturowej i językowej mieszkańców kresów. Dodatkowo magnateria i bogata szlachta tych ziem na skutek swojej potęgi ekonomicznej wkrótce zdominowała życie polityczne Korony. „W tej sytuacji – ocenia Bogdan

* wojaczyk@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0001-7589-0309

1 Mimo że termin *dialekt kresowy* zakorzenił się w literaturze językoznawczej i stosowany jest często wymiennie z terminem *pol-szczyzna kresowa*, to należy podkreślić jego umowność. Określa on bowiem odmianę regionalną polszczyzny o pewnych cechach ograniczonych terytorialnie, nie społecznie, ponieważ zachowywanych przez mieszkańców regionu bez względu na wykształcenie (Kurzowa 1985: 103–104; Sagan-Bielawa 2004: 42).

Walczak (1999: 182) – polszczyzna kresowa z marginalnej odmiany językowej stała się odmianą wzorcową o wielkim i wciąż rosnącym prestiżu społecznym”. Niewątpliwie przyczynili się do tego również pochodzący z kresów pisarze, zwłaszcza romantycy. Młodzi twórcy rekrutowali się w głównej mierze ze wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej – Litwy, Wołynia, Ukrainy. Za ich sprawą nie tylko przeniknęły do polszczyzny kresowe cechy gramatyczne, ale też zasób leksykalny polszczyzny wzbogaciło wiele zapożyczeń leksykalnych o genezie ruskiej lub orientalnej.

Na pozycję zapożyczeń kresowych w dziejach systemu leksykalnego polszczyzny należy niewątpliwie spojrzeć jako na rezultat oddziaływania dwu przeciwstawnych tendencji – do unifikacji oraz do regionalizacji języka:

Pierwsza z nich zmierza do zniwelowania wariantowości regionalnej języka ujawniającej się w różnych jego odmianach funkcjonalnych i społecznych. Efektem jej działania jest proces normalizacji języka, kreowania norm ponadregionalnych, skodyfikowanych i propagowanych [...]. Druga podtrzymuje zróżnicowanie regionalne odmian funkcjonalnych i społecznych języka narodowego, jest to (cytuję definicję T. Skubalanki) „proces językowy powodujący powstawanie regionalizmów i ich wprowadzanie do wypowiedzi”. [...] Efektem jej działania jest utrzymywanie się w języku mniejszej lub większej liczby ograniczonych terytorialnie wariantów gramatycznych i leksykalnych, nie usankcjonowanych jeszcze normą i nie objętych kodyfikacją, wariantów konkurencyjnych w stosunku do norm oficjalnych, choć dopuszczalnych w uzusie. Obydwie te tendencje pozostają ze sobą w ścisłym związku (Rzepka 1993: 133–134).

Wiele cennych informacji na temat przeobrażeń kresowizmów przynoszą dzieła leksykograficzne. Oczywiście zdaję sobie sprawę, że słowniki – co zresztą powszechnie wiadomo – nie są idealnym źródłem wiedzy o nacechowanych warstwach leksyki, w tym o polszczyźnie regionalnej. W takim przekonaniu utwierdza mnie konfrontacja materiałów słownikowych z rejestrami kresowizmów opracowanymi przez Zofię Kurzową (1993) czy Halinę Karaś (2002; 2011: 313–332) bądź ujętymi przez słowniki gwar kresowych. Brak obszernych korpusów tekstów z różnych epok powoduje jednak, że nie można w tym kontekście zrezygnować z dzieł leksykograficznych, mimo wszystkich mankamentów tego rodzaju źródeł. Dlatego też wnikliwa analiza słowników stanowiła podstawę mojego warsztatu naukowego. Przy pełnej świadomości ograniczeń, niedoskonałości i niekompletności tego rodzaju opracowań założyłam, że leksyka w nich odnotowana, zwłaszcza w świetle dużej liczby słowników, jest w znacznym stopniu reprezentatywna dla języka badanego okresu.

Opierając się na powyższych założeniach, przeprowadziłam szczegółową ekscerpcję słowników ogólnych języka polskiego pod kątem odnotowanych w nich regionalizmów leksykalnych. Kierowałam się tu przede wszystkim eksplicytnymi wskazaniem ich twórców w postaci kwalifikatorów geograficznych (*provincialny*, *regionalny*), uwzględniając zarazem wskazówki zawarte *explicite* lub *implicite* w definicjach znaczeniowych, przykładach użycia haseł

bądź wynikające z wiedzy o językowej biografii autorów cytowanych przykładów². Na używaną w ten sposób kartotekę złożyły się wszystkie wyrazy kwalifikowane (wprost czy pośrednio) jako regionalne choćby w jednym z uwzględnionych słowników. Następnie wszystkie hasła kartoteki sprawdziłam w pozostałych słownikach, biorąc pod uwagę zarówno pozytywne poświadczenia wyrazów hasłowych (czyli potwierdzające ich regionalny charakter), jak i negatywne – kiedy wyraz uznany za regionalny w jednym dziele, w innych pozbawiony jest kwalifikatora bądź został w ogóle pominięty w siatce haseł. Tak zakrojone postępowanie badawcze pozwoliło mi sporządzić pełną metrykę leksykograficzną wyekscerpowanych haseł, a w konsekwencji odtworzyć historię zarejestrowanych w słownikach ogólnych języka polskiego regionalizmów, a także skonstruować opis polszczyzny regionalnej w aspekcie genetycznym, semantycznym oraz – co szczególnie istotne ze względu na temat niniejszego tekstu – geograficznym. Ponieważ wyniki swoich badań dotyczących przeobrażeń leksyki regionalnej opublikowałam już w monografii i w artykułach naukowych, nie będę powtarzała podanych w nich ustaleń, a jedynie wyzyskam pewne ich elementy jako niezbędne dla pełniejszego opisu interesującego mnie zbioru haseł.

Celem prezentowanego tekstu jest ukazanie funkcjonowania regionalizmów kresowych w słownikach ogólnych języka polskiego, poczynając od dzieł nowopolskich, a na słownikach z XXI wieku kończąc. Najwięcej uwagi poświęcam kresowizmom odnotowanym w WSJP PAN pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego. Dzieło to nie było bowiem do tej pory przedmiotem moich analiz tak pod kątem teorii, jak i praktyki leksykograficznej³.

Należy zaznaczyć, że badania regionalizmów leksykalnych niosą ze sobą nietatwe problemy metodologiczne i teoretyczne, a wyzyskanie w tym celu dzieł słownikowych dodatkowo je potęguje. Jeden z nich sprowadza się do kwestii rozumienia terminu *regionalizm* (Piotrowska 2006b: 267–284). Jest on, jak wiadomo, niejednoznaczny, a uzupełniony członem *kresowy* dodatkowo wywołuje liczne pytania i wątpliwości, wynikające głównie ze znaczeniowej nieodokreśloności pojęć: *kresy*, *polszczyzna kresowa*, *kresowizm* itp. (Nowowiejski 1991: 17; 1996: 44–61). Dlatego – na potrzeby niniejszego tekstu – za *regionalizmy kresowe* uznaję elementy leksykalne, które nie są składnikami współczesnego języka ogólnopolskiego, są powszechnie znane na obszarze dawnych Kresów Wschodnich, ale nie zawsze ograniczone wyłącznie do tego terenu (występują również niekiedy na terytorium Polski etnicznej). Synonimicznie do powyższego terminu używam pojęcia *kresowizm*, tym samym podkreślając, że jest to właściwość polszczyzny wileńskiej lub lwowskiej, a także w ogóle polszczyzny wschodniego pogranicza. Ponadto nie rozgraniczam tutaj regionalizmów i dialektyzmów, gdyż granica między nimi, tak na tym geograficznie obszarze, jak i na wyzyskiwanej płaszczyźnie leksykograficznej, jest płynna (Kurzowa 1993: 329; Pelcowa 2006: 87–103).

2 Przywołanie tego ostatniego typu wskazówek jest konieczne zwłaszcza przy analizie dzieł starszych ze względu na brak wypracowanego systemu kwalifikatorów.

3 Wyjątkiem jest referat *Regionalizmy leksykalne w Wielkim słowniku języka polskiego PAN pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego*, który wygłosiłam na konferencji naukowej *Kulturowe aspekty ewolucji języka. Słowa i słowniki w Wągrowcu w listopadzie 2023 roku*. Nie został on jeszcze opublikowany.

Kwestią problematyczną jest już sposób podawania przez słownikarzy informacji o regionalnym nacechowaniu hasła (Piotrowska 2005: 79–100; 2006a: 271–290). Stosowana w tym zakresie praktyka, zwłaszcza w odniesieniu do dzieł nowopolskich, była bardzo zróżnicowana. Wskazania o terytorialnych ograniczeniach w zakresie używania jednostek pojawiały się bowiem jako eksplicytne wskazówki ich twórców w postaci kwalifikatora geograficznego *prow.*[incjonalny], *reg.*[ionalny]⁴, rzadziej były to z kolei wskazówki zawarte w definicjach znaczeniowych w postaci określeń opisowych lub w dokumentacji cytatowej. Co ważne, takie wskazania mogły pojawić się zarówno w artykule hasłowym ekscerpowanego leksemu, jak i mogły być elementem opisu innych haseł.

Warto zaznaczyć, że leksykografowie z reguły nie wyjaśniają, do jakiego obszaru odnosi się używane przez nich wskazanie lokalizujące. Często zresztą kilka z nich nazywa ten sam obszar, jednakże akcentując odmienne uwarunkowania – polityczne, historyczne czy geograficzne. Ogląd dzieł słownikowych udowadnia zatem, że o statusie regionalizmu kresowego informują nie tylko odpowiednie kwalifikatory geograficzne: *lw.*[owski]/*lwow.*[ski], *wil.*[eński]/*wileń.*[ski], *wsch.*[odni]⁵, ale również wskazania w rodzaju: *zabór rosyjski*, *Polesie*, *Ruś Biała*, *Ruś Czerwona*, *Ruś Czarna*, *Wołyń*, *Podole*, *Żmudź*, *Inflanty*, *na wschodzie*, *na kresach* itd. Ponadto leksykografowie nie uniknęły pewnych nieścisłości i problemów z przyporządkowaniem regionalizmów poszczególnym terytoriom. Przy lokalizowaniu kresowizmów wielokrotnie zastosowali zróżnicowaną technikę opatrywania haseł kwalifikatorami geograficznymi, co powoduje przede wszystkim zawężenie czy rozszerzenie terytorium ich używania w stosunku do poświadczeń z innych słowników.

Analiza słownictwa regionalnego zamieszczonego w słownikach doby nowopolskiej (L, SWil, SW, SJPdor⁶) (Piotrowska-Wojaczyk 2011: 71–85) wykazała, że najwięcej zlokalizowanych geograficznie prowincjonalizmów dotyczy kresów, czyli dawnych wschodnich terenów Rzeczypospolitej. Informacja taka pojawiła się przy 1143 wyrazach (54,64 procent analizowanego zbioru haseł). Najogólniejsze informacje w tym zakresie dotyczą dwóch podstawowych wskazań, mianowicie: obszaru Litwy i Rusi⁷ (34 jednostki; 3 procent) oraz wschodu Polski, utożsamianego tu z I Rzeczpospolitą (97 haseł; 8,47 procent). Ogromna większość zarejestrowanego słownictwa omawianego obszaru pochodzi z Litwy (411 haseł; 35,96 procent kresowizmów). Drugą pod względem liczebności grupę kresowizmów tworzą leksemy związane z obszarem Ukrainy, a zwłaszcza Naddnieprzem (231 haseł; 20,21 procent), kolejną – hasła

4 Przymiotnik *regionalny* upowszechnił się w językoznawstwie dopiero w XX wieku, wypierając używany wcześniej termin *provincjonalizm* (Handke 1993: 10). Kwalifikator geograficzny *reg.* stosuje dopiero SJPdor, w którym jest on używany – zgodnie ze współczesną praktyką leksykograficzną – w celu zaznaczenia, że dany „wyraz lub jego użycie w jakimś znaczeniu ograniczone są do jakiegoś regionu albo dla jakiegoś regionu szczególnie charakterystyczne” (Doroszewski 1958: XL). Kolejne słowniki języka polskiego bez zastrzeżeń przyjmują i respektują tę zasadę.

5 Podanie postaci wariantywnych dwu pierwszych kwalifikatorów wynika z ich odmiennego zapisu w poszczególnych słownikach.

6 Mimo że SJPdor był wydawany poza dobą nowopolską, uwzględniam go w swojej pracy jako jedno ze źródeł z omawianego okresu. Przemawia za tym fakt, że zgromadzono w nim jeszcze przedwojenny materiał leksykalny.

7 Określenie *Litwa* oznacza obszar byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, a nazwa *Ruś* odnosi się do południowo-wschodnich, ruskich województw byłej Korony.

o obszarze użycia ograniczonym do Rusi (159 haseł; 13,91 procent zbioru). Ponadto spora grupa kresowizmów została zlokalizowana jeszcze dokładniej, ze wskazaniem na poszczególne ziemie i regiony byłego Wielkiego Księstwa (z Inflantami i Podlasiem) oraz południowo-wschodniej części byłej Korony. Pojawiają się zatem informacje geograficzne dotyczące m.in.: Pobereża, Żmudzi, Podola, Wołynia, Kurlandii, Inflant, Białorusi, Podlasia, Polesia, Rusi Czerwonej.

Zbiór regionalizmów kresowych odnotowanych w słownikach drugiej połowy XX i początku XXI wieku (ISJP, MSJP, PSWP, SWJP, USJP) prezentuje się dużo skromniej (Migdał, Piotrowska 2015: 81–87). Obejmuje on 59 haseł, to jest 20,16 procent ogółu zlokalizowanych w nich regionalizmów leksykalnych. Uboższy jest również repertuar sposobów geograficznego lokalizowania haseł. W tej funkcji stosowany jest bowiem zasadniczo kwalifikator *reg.* uzupełniony informacją geograficzną o charakterze pomocniczym, rzadziej natomiast wskazanie o obszarze użycia stanowi element definicji znaczeniowej czy mieści się w przykładach użycia hasła. Na podstawie wszelkich informacji lokalizujących w zebranych zbiorze regionalizmów kresowych wydzieliłam jednostki występujące na Wileńszczyźnie (11 haseł; 18,65 procent), na wschodzie Polski (19 haseł; 32,20 procent), na Białostocczyźnie (4 hasła; 6,78 procent) czy też odnoszące się do Lwowa i ziemi lwowskiej (25 haseł; 42,37 procent). Ponadto w wypadku 30 procent haseł tej grupy jako obszar użycia jednostki odnotowana została również Małopolska, co potwierdza ich ekspansywny charakter.

Wybór WSJP PAN jako podstawy materiałowej niniejszego tekstu nie jest przypadkowy. Mimo że nie jest to największy – pod względem liczby zarejestrowanych w nim haseł – słownik ogólny języka polskiego⁸, to o jego wyborze zadecydował fakt, że jest to słownik dokumentujący w szerokim tego słowa znaczeniu słownictwo współczesnej polszczyzny, a zatem także interesującą mnie warstwę leksyki regionalnej. Co prawda przyjęto w nim zasięg czasowy od 1945 roku, jednak ze względu na specyfikę źródeł znaczna część materiału pochodzi z ostatnich dziesięcioleci XX i początków XXI wieku.

Bazą źródłową słownika jest bowiem przede wszystkim Narodowy Korpus Języka Polskiego (NKJP). Drugim pod względem ważności źródłem jest korpus pomocniczy, stworzony w IJP PAN specjalnie na potrzeby słownika, gromadzący teksty, które z różnych powodów nie znalazły się (i nie znajdują się) w NKJP. Źródłem trzecim jest polski Internet, wreszcie własna ekscerpca autorów haseł (Żmigrodzki 2023: 6).

Dodatkowo fakt, że jest to dzieło elektroniczne, dostępne online, wiąże się z tym, że jego siatka hasłowa nieustannie się powiększa, a słownik zyskuje niepodważalny walor aktualności.

Rejestr zalet WSJP PAN (Żmigrodzki 2022: 131) poszerzyłabym o kolejną – otóż wreszcie doczekaliśmy się dzieła opatrzonego obszernym teoretycznym wstępem, w którym wyłożone zostały zasady opracowania słownika (Żmigrodzki 2023). Wiele problemów metodologicznych dotyczących ogólnej koncepcji dzieła czy użytych w słowniku rozwiązań szczegółowych

8 „Liczba gotowych i opublikowanych haseł w kwietniu 2022 roku wyniosła ponad 84 tysiące [...]. Warto jednak podkreślić, że udostępnione hasła są kompletne, opracowane zgodnie z instrukcją dla danego typu hasła, w większości mają bogatą strukturę i zawartość informacyjną” (Żmigrodzki 2022: 131).

doczekało się odrębnych opracowań teoretycznych w postaci artykułów naukowych⁹. Oczywiście z pewnymi szczegółowymi rozstrzygnięciami wykorzystanymi w WSJP PAN można polemizować, ale konsekwencja w zakresie ich stosowania – o czym będzie jeszcze mowa – stanowi olbrzymią zaletę tego dzieła.

Ze względu na temat niniejszego tekstu bliżej należy przyrzeć się kwestii kwalifikowania geograficznego haseł w WSJP PAN. W części wstępnej, zatytułowanej *Zasady opracowania*, autorzy wyjaśniają:

Kwalifikator to informacja o tym, że dana jednostka leksykalna należy do słownictwa nacechowanego, charakterystycznego dla pewnych odmian języka, używanego w określonych sytuacjach komunikacyjnych, na konkretnym terytorium. W WSJP PAN występuje ona, podobnie jak w większości słowników języka polskiego, w postaci skrótowych oznaczeń kursywą przed definicją znaczenia, do którego się odnosi. W porównaniu z wcześniejszymi słownikami ogólnymi zasób stosowanych kwalifikatorów jest mniejszy i zasady ich wprowadzania bardziej rygorystyczne (Żmigrodzki 2023: 33).

I tak jest w istocie. Zrezygnowano z powszechnie stosowanego w praktyce leksykograficznej kwalifikatora *reg.* oraz ograniczono repertuar kwalifikatorów geograficznych. Jest ich tu tylko sześć, kiedy przykładowo w USJP pojawia się ich dwa razy tyle¹⁰.

Kwalifikatorami dotyczącymi zasięgu geograficznego opatrzone w WSJP PAN regionalizmy leksykalne, czyli „jednostki, które rzeczywiście funkcjonują wyłącznie w języku danego obszaru (również języku inteligencji) i mają zazwyczaj swoje nienacechowane odpowiedniki w innych regionach lub w języku ogólnym” (Żmigrodzki 2023: 35). Mają one postać skrótów: *krak.* – krakowskie, *lw.* – lwowskie, *pozn.* – poznańskie, *śl.* – śląskie, *warsz.* – warszawskie, *wil.* – wileńskie. Oczywiście tego rodzaju zapisy należy rozumieć szeroko, jako odnoszące się nie tylko do danego miasta, ale i całego regionu (obszaru językowego), którego dane miasto jest albo było stolicą.

W moim przekonaniu użyte w WSJP PAN kwalifikatory geograficzne tworzą zbiór wystarczający i adekwatny do rzeczywistego stanu leksyki regionalnej. Zarysowana na ich podstawie mapa oddaje bowiem współczesne podziały regionalno-językowe zarówno na obszarze państwa polskiego, jak i na terenach poza jego granicami (Wileńszczyzna, Lwowskie), czyli kontynuujących dawne polskie dialekty kresowe.

Podstawową formą korzystania ze słownika jest wyszukiwanie haseł z użyciem narzędzi udostępnionych na początkowej stronie. Po kliknięciu przycisku *wyszukiwanie zaawansowane*,

9 Wykaz tekstów na ten temat został zamieszczony na stronie internetowej WSJP PAN.

10 Rejestr kwalifikatorów geograficznych stosowanych w USJP przedstawia się następująco: *białost.* – białostocki (Białostocka), *krak.* – krakowski (Małopolska), *lub.* – lubelski (Lubelszczyzna), *lwow.* – lwowski (Lwów i ziemia lwowska), *pln.-zach.* – północno-zachodni (obszar ziem północno-zachodnich), *pozn.* – poznański (Wielkopolska), *śl.* – śląski (Śląsk), *warsz.* – warszawski (Mazowsze), *wil.* – wileński (Wileńszczyzna) (Dubisz 2003: XLV). Podzielam opinię Juliusza Kurkiewicza (2007: 33) o niepotrzebnym wydzieleniu przynajmniej niektórych z nich. Tak oceniam użycie kwalifikatora *pln.-zach.* – z powodu swojej ogólności traci on na wartości informacyjnej.

który znajduje się po prawej stronie okienka wyszukiwarki, możliwa jest selekcja haseł według bardziej uszczegółowionych kryteriów, w tym haseł opatrzonych konkretnym wybranym kwalifikatorem lub kombinacją kwalifikatorów (Żmigrodzki 2023: 10). Nie musiałam zatem – tak jak było to przy wcześniejszych słownikach – przeprowadzać całościowej analizy linearnej dzieła.

Ponieważ jednak moje doświadczenia w pracy nad regionalizmami odnotowanymi w słownikach wydanych przed WSJP PAN pokazały, że często informacje o regionalnym charakterze hasła są nie tyle podawane pod postacią odpowiedniego kwalifikatora, ile raczej „przemycane” w definicji znaczeniowej, w przykładach użycia czy dokumentacji cytatywnej, postanowiłam ocenić, czy taka praktyka stosowana jest również w analizowanym dziele. W tym celu sprawdziłam, czy wyszukiwanie na podstawie interesującego mnie kwalifikatora pozwala wyekscerpować wszystkie regionalizmy kresowe odnotowane w słowniku, czy też może pewne kresowizmy zostały pominięte w kwalifikowaniu. W materiale WSJP PAN odszukałam zatem artykuły hasłowe jednostek, które w poddanych wcześniej oglądowi dziełach określono jako kresowizmy. W rezultacie okazało się, że wskazanie kresowego nacechowania hasła sporadycznie umieszczono w innym elementach artykułu hasłowego. Przykładowo: informacja geograficzna o hasle *kołdun* ‘niewielki pieróg nadziewany siekanym mięsem, podawany w rosole, barszczu lub jako osobne danie’, kwalifikowanym przez SWiI jako prowincjonalizm litewski (*prov.* ‘(na Litwie)’), została odnotowana w sekcji *Połączenia*: ‘litewskie kołduny’. Zaznaczam wszakże, że zaproponowane przez leksykografów w tym zakresie podejście przekonuje; również przy innych hasłach określonych jako kresowizmy w dziełach wcześniejszych i dotyczących kulinariów zrezygnowano z kwalifikatora geograficznego, a poprzestano w WSJP PAN na umieszczeniu kwalifikatora specjalistycznego *kulin.*[aria]. Podobne rozwiązanie zastosowano przy historyzmach związanych z obszarem kresów: w ich artykułach hasłowych odnotowano informacje lokalizujące (niekiedy zresztą bardzo precyzyjne), ale zrezygnowano z odpowiedniego kwalifikatora regionalnego. Chociaż powyższą praktykę omawiam dokładniej w dalszej części tekstu, już tutaj warto podkreślić, że konsekwencja w tym zakresie w pełni się broni.

W zasobie WSJP PAN pojawia się piętnaście kresowizmów¹¹. Sześciu towarzyszy kwalifikator *wil.*, dziewięciu – kwalifikator *lwow.* Ponieważ przy kilku z nich wskazania lokalizujące wystąpiły także w dokumentacji cytatywnej, tego rodzaju informacje uwzględniam w poniższym wykazie. Do regionalizmów leksykalnych o kresowej proveniencji WSJP PAN zalicza następujące hasła:

ajer (*wil.*) ‘tatarak – roślina wodna’;

baciar, batiar (*lwow.*) ‘chłopak lub młody mężczyzna, który nie ma stałego zajęcia i większość czasu spędza w grupie podobnych osób na podwórkach lub ulicach, pijąc alkohol lub szukając

11 Powyższe dane uzyskano w efekcie ekscerpcji słownika w lipcu 2024 roku. Ze względu na ciągły charakter prac nad WSJP PAN mogą one ulec zmianie.

okazji do zarobku albo jakichś rozrywek': *Andrus posiadał swój honor, godność, styl, etykę grupową. To, co robił podszyte było nie tyle siłą, co sprytem i humorem. We Lwowie królowały b a t i a r y, w Krakowie zwierzynieckie andrusy (andry)* (NKJP: Marian Satała, *Gadaj jak andrus*, „Gazeta Krakowska”, 24.12.2004)¹²;

bodiak (lwow.) ‘oseł’;

dżagan (lwow.) ‘kilof’;

gira (wil.) ‘ciężarek’;

katulać (lwow.) 1. ‘toczyć coś okrągłego po jakiejś powierzchni’, 2. ‘formować coś z miękkiej substancji, tocząc nią po jakiejś powierzchni’;

katulać się (lwow.) 1. ‘przemieszczać się na inne miejsce po podłożu, obracając się wokół własnej osi’, 2. żart.[obliwie] ‘przemieszczać się dokądś bardzo powoli’;

komysz (lwow.) ‘gęste skupisko roślin’;

łamaniec (wil.) ‘ciasto składające się z połamanych biszkoptów i masy makowej’: *Na stole były [...] potrawy wileńskie i lwowskie, m.in. słynna litewska kutia, czyli kompozycja pszenno-makowo-bakaliowa z miodem, ł a m a n i e c wileński, różne typy pierogów [...]* (NKJP: (IP): *Wigilia przyjaciół kresowian*, „Dziennik Bałtycki” 2011);

makownik (lwow.) ‘makowiec’: *Oczywiście, wielu mieszkańców Ukrainy i Lwowa obchodzi święta Bożego Narodzenia 25 i 26 grudnia. [...] Dobrze, jeżeli będzie stać na barszcz z uszkami, śledzie, smażoną rybę, pierogi i kutię. W bardziej zamożnych domach na deser są też piernik, sernik i m a k o w n i k [...]* (NKJP: Irena Masalska, *Kutia u rodaków we Lwowie*, 21.12.2002);

niezabudka (lwow.) ‘niezapominajka’;

rojst (wil.) ‘bagniste miejsce, porośnięte mchami, niewielkimi krzakami i inną drobną roślinnością’: *Wileńszczyzna międzywojenna, choć szara, między lasem sosnowym i r o j s t e m, powinna była i swoją przeszłością, i teraźniejszością natchnąć wielu pisarzy* (NKJP: Czesław Miłosz, *Pogrobowcy*, „Kultura” 1989);

wesoleńki (wil.) 1. ‘świadczący o tym, że ktoś bardzo intensywnie odczuwa radość’, 2. ‘taki, który przez swój dźwięk, kolor, charakter itp. wywołuje intensywne wrażenie radości i kojarzy się z czymś bardzo pozytywnym oraz pełnym energii’;

wilniuk (wil.) ‘osoba narodowości polskiej, która mieszkała lub dalej mieszka w Wilnie albo w jego najbliższej okolicy’; w sekcji *Noty o użyciu* czytamy: „Używane przeważnie w odniesieniu do mieszkańców Wilna z czasów jego przynależności do Polski przed drugą wojną światową”.

12 Powyższy cytat odnotowano również w artykule hasłowym jednostki *andrus*.

Mimo że zarejestrowane w WSJP PAN kresowizmy stanowią niewielki wycinek leksyki regionalnej, to jego historyczna obserwacja udowadnia dynamiczny charakter analizowanego słownictwa¹³.

Zestawienie regionalizmów kresowych WSJP PAN z kresowizmami, które wyekscerpo wałam z dzieł wcześniejszych¹⁴, wykazało, że zaledwie siedem haseł WSJP PAN kontynuuje swoją regionalną przynależność, chociaż historia ich leksykograficznych poświadczeń dowodzi niekonsekwencji w tym zakresie. Są to kresowizmy niekiedy XIX-wieczne, zachowane z niezmiennymi, silnie utrwalonymi znaczeniami:

ajer: L brak hasła; SWil brak wskazania geograficznego¹⁵; SW [ ]¹⁶; SJPDor brak wskazania geograficznego; MSJP brak hasła; SWJP brak hasła; ISJP brak hasła; PSJP brak wskazania geograficznego; USJP *reg. wil.*;

baciar: L brak hasła; SWil brak hasła; SW brak hasła; SJPDor *lw.*; SWJP *reg.* 'krakowskie, lwowskie baciary'; MSJP brak wskazania geograficznego; ISJP brak hasła; PSWP *regionalny* 'lwowskie baciary'; USJP *reg. lwow.*;

batiar: L brak hasła; SWil brak hasła; SW [ ]; SJPDor *lw.*; MSJP *lw.*; SWJP brak hasła; ISJP brak hasła; PSWP *regionalny* 'lwowskie batiary'; USJP *reg. lwow.*;

bodiak: L brak hasła; SWil brak wskazania geograficznego; SW brak wskazania geograficznego; SJPDor brak wskazania geograficznego; MSJP brak wskazania geograficznego; SWJP brak hasła; ISJP brak hasła; PSWP brak wskazania geograficznego; USJP *reg. lwow.*;

komysz: L brak wskazania geograficznego; SWil brak wskazania geograficznego; SW brak wskazania geograficznego; SJPDor brak wskazania geograficznego; MSJP *reg.*; SWJP brak hasła; ISJP brak hasła; PSWP *regionalny*; USJP *reg. lwow.*;

niezabudka: L brak wskazania geograficznego; SWil 'na Litwie'; SW brak wskazania geograficznego; SJPDor *reg.*; MSJP *reg.*; SWJP *reg.*; ISJP *Słowo potoczne lub regionalne*; PSWP *regionalny*; USJP *reg. lwow.*;

rojst: L brak hasła; SWil *prow.*; SW [ ]; SJPDor *reg. wsch.*; MSJP *reg. wsch.*; SWJP brak hasła; ISJP brak hasła; PSWP *regionalny, używany na wschodzie Polski*; USJP *reg. wil.*

Natomiast cztery kresowizmy WSJP PAN były w dziełach starszych również notowane jako składniki polszczyzny zróżnicowanej terytorialnie, ale z pominięciem wzmianki o ich kresowym

13 O powyższej tendencji w zakresie przeobrażeń leksyki regionalnej pisała Teresa Smólkowa (1998: 431).

14 Wyrażenia *dzieła wcześniejsze/dzieła starsze* stosuję jako ogólne określenie słowników opublikowanych przed WSJP PAN.

15 Przytaczam wyłącznie wskazania dotyczące obszaru użycia danej jednostki. Mogą one mieć postać odpowiedniego kwalifikatora geograficznego lub też mogą mieścić się w innych elementach artykułu hasłowego.

16 W SW kwalifikator nieliterowy [ ] stosowano na oznaczenie gwaryzmów.

nacechowaniu; taką informację odnotował dopiero słownik pod redakcją P. Żmigrodzkiego. Są to:

katulać się: L brak hasła; SWil brak hasła; SW [ ]; SJPdor brak wskazania geograficznego; MSJP brak hasła; SWJP brak wskazania geograficznego; ISJP brak hasła; USJP brak wskazania geograficznego; PSWP *regionalny* tylko w zn. ‘przesuwać się ruchem obrotowym’;

łamaniec: L brak hasła; SWil brak hasła; SW [ ]; SJPdor brak znaczenia regionalnego; MSJP brak znaczenia regionalnego; SWJP brak znaczenia regionalnego¹⁷; ISJP brak znaczenia regionalnego; USJP brak znaczenia regionalnego; PSWP *regionalny*;

makownik: L brak hasła; SWil brak hasła; SW [ ]; SWJP brak wskazania geograficznego; MSJP brak wskazania geograficznego; SWJP brak wskazania geograficznego; ISJP brak hasła; USJP brak wskazania geograficznego; PSWP *regionalny*;

wesołeńki: L brak hasła; SWil brak hasła; SW [ ]; SJPdor *reg.*; MSJP brak hasła; SWJP brak hasła; ISJP brak hasła; USJP brak hasła; PSWP brak hasła.

WSJP PAN odnotowuje również jako kresowizmy jednostki nowe, to znaczy w ogóle nieuwzględnione w siatce haseł dzieł starszych lub odnotowane w innym znaczeniu (*gira*: L i SWil brak hasła; w słownikach kolejnych – od SW do USJP – brak znaczenia regionalnego) lub też niekwalifikowane w nich jako element polszczyzny regionalnej, por.:

dżagan: L brak hasła; SWil brak hasła; SW [ ]; SJPdor *gw.[arowy]*; MSJP brak hasła; SWJP brak hasła; ISJP brak hasła; USJP brak hasła; PSWP brak wskazania geograficznego;

katulać: L brak hasła; SWil brak hasła; SW [ ]; SJPdor brak wskazania geograficznego; MSJP brak hasła; SWJP brak wskazania geograficznego; ISJP brak hasła; PSWP brak hasła; USJP brak wskazania geograficznego;

wilniuk: L, SWil, SW, SJPdor, MSJP, SWJP, ISJP, USJP – brak hasła; PSWP brak wskazania geograficznego.

Przeważająca część kresowizmów wyekscerpowanych ze starszych słowników języka polskiego – jak można było przypuszczać – nie została w ogóle odnotowana w siatce hasłowej WSJP PAN (98,78 procent). Praktyka taka dotyczy przede wszystkim kresowizmów odnotowanych przez słowniki nowopolskie. Ich nieobecność wynika z tego, że wiele dawnych kresowizmów odnosiło się do nieużywanych współcześnie desygnatów lub też nazywało realia zaborowe. Po odzyskaniu niepodległości kresowizmy ograniczone dotąd do odmiany królewackiej polszczyzny (pod zaborem rosyjskim) zostały wyparte przez formy ogólnopolskie.

17 Ze względu na rozbieżności definicyjne kwestią problematyczną było ustalenie, czy odnotowywane przez kolejne słowniki znaczenia hasła *łamaniec* odnoszą się do tego samego desygnatu. Więcej o niekonsekwencji w zakresie definiowania regionalizmów kulinarnych pisze Jowita Latko (2007: 201–209).

Przykładowo: w dziele gromadzącym leksykę współczesnej polszczyzny słusznie zabrakło miejsca dla hasła *chołodziec*, określonego jako kresowizm przez L ('w Litwie'), SW (*prow.* 'chłodnik litewski'), SJPdor (*reg.* 'chołodziec litewski'). Wskazanie informujące o jego kresowej proveniencji WSJP PAN odnotował jednak w cytacie z artykułu hasłowego *chłodnik litewski* (*kulin.*) 'barszcz z botwinki albo z buraków, zabieleny kwaśnym mlekiem lub śmietaną, podawany na zimno': *Rozstawiony w „Panu Tadeuszu” A. Mickiewicza „chołodziec litewski” podawany był z pieczonym mięsem kury i cielęciny oraz szyjkami rakowymi. Współcześnie przygotowywane chłodniki litewskie mają znacznie mniej składników, ale są równie smaczne* (NKJP: Maria Janicka, *Chłodniki z różnych stron świata*, „Trybuna Śląska”, 5.07.2002). Ponadto WSJP PAN nie uwzględnił w siatce hasłowej jednostki *prynuka* 'natarczywe zapraszanie do jedzenia i picia; przymuszenie, zachęta' (definicja z SJPdor), kwalifikowanej jako regionalizm przez SJPdor oraz PSWP. Została ona natomiast odnotowana w dokumentacji cytatowej hasła *kresy*: *Sprawisz nam kłopot, bo będziemy musiały odsyłać, a na poczcie są straszne kolejki. Zastosował metodę, znaną na kresach jako prynuka. To znaczy wiercił im dziurę w brzuchu tak długo, aż ustąpiły* (NKJP: Antoni Kroh, *Pan Wańkiewicz i ciotki*, „Gazeta Wyborcza”, 5.06.1998).

W wypadku licznej grupy kresowizmów często notowanych w dziełach jeszcze z XIX wieku można również mówić o postępującej ich archaizacji. W coraz większym stopniu stanowią one bierne słownictwo współczesnej polszczyzny i opatrywane są w słownikach kwalifikatorem chronologicznym. Jednakże rozbieżności w ocenie żywotności wielu z nich mogą zaskakiwać, co dobitnie ukazuje analiza poświadczeń z poszczególnych dzieł. Przykładowo: hasło *Lach* 'Polak', które SJPdor odnotował ze wskazaniem, że jest ono 'używane na Litwie i Rusi' i kwalifikatorem *daw.[ny]*, USJP uznał za *arch.[aizm]*, żywy wyłącznie we frazeologizmie *Strachy na Lachy*, PSWP zamieścił bez jakiegokolwiek informacji chronologicznej, z kolei WSJP PAN opatrzył kwalifikatorem *przest.[arzałe]*, przysługującym jednostkom, „które pozostają zrozumiałe dla większości osób, ale są używane jedynie przez nielicznych (zwykle najstarszych) użytkowników języka” (Żmigrodzki 2023: 34).

Nieliczne dawne regionalizmy kresowe wzbogaciły używany współcześnie zbiór słownictwa nacechowanego. Na rozmaite ograniczenia w zakresie ich używania wskazuje obecność w ich artykułach hasłowych w WSJP PAN odpowiednich kwalifikatorów. Przykładowo:

– kwalifikator *książk.[owy]* wystąpił przy jednostce *hołubić* kwalifikowanej w SJPdor jako *reg. wsch.* (*hołubić* 1. *książk.* 'otaczać kogoś lub coś troskliwą, czułą opieką', 2. *książk.* 'okazywać komuś lub czemuś szczególne względy z powodu szacunku i zainteresowania, jakim się go darzy');

– kwalifikator *pot.*, określający jednostki używane w sytuacjach nieoficjalnych, towarzyszy hasłom *kochanieńki* oraz *zielone*, opatrzonym w SJPdor kwalifikatorem *reg. wsch.* (*kochanieńki* (*pot.*) 'bardzo lubiany przez mówiącego i wzbudzający w nim pozytywne uczucia', *zielone* (*pot.*) 'liście i inne części roślin albo warzyw, koloru zielonego');

– przy hasłach: *kołdun* 'niewielki pieróg nadziewany siekanym mięsem, podawany w rosole, barszczu lub jako osobne danie' (Swil *prow.* '(na Litwie)', PSWP *Połączenia*: 'kołduny litewskie'), *korowaj* 'tradycyjne pieczywo obrzędowe (święteczne lub weselne) o okrągłym kształcie, wywodzące się z Rosji i Ukrainy' (SJPdor 'na Rusi', PSWP *regionalny* 'w dawnej Rosji i na Ukrainie'),

mamałyga ‘popularna w krajach Europy Południowo-Wschodniej potrawa z kaszy kukurydzianej ugotowanej tak gęsto, że można ją kroić’ (SJPdor ‘ukraińska’, PSWP ‘znana w krajach południowo-wschodniej Europy’) pominięto kwalifikator dotyczący zasięgu geograficznego, a zamieszczono kwalifikator specjalistyczny *kulin*.

Pewne kresowizmy wyekscerpowane z dzieł starszych zostały odnotowane przez WSJP PAN, który – co potwierdza sposób opracowania haseł – dostrzega ich związek z obszarem kresów, ale nie opatruje ich kwalifikatorem *lwow.* czy *wil*. Wpłynęła na to praktyka niestosowania w słowniku kwalifikatorów geograficznych w odniesieniu do jednostek, których regionalność:

– wiąże się z historią Kresów, np.: *bojar* ‘dawniej pan feudalny na Rusi i Wołoszczyźnie’, *czajka* ‘bojowa pełnomorska łódź kozacka, używana zwłaszcza w XVI i XVII wieku’, *dziady etn.* [ografia] ‘wywodząca się z wierzeń pogańskich uroczystość ludowa ku czci zmarłych, w czasie której odprawiano obrzędowe uczyty w domach lub na cmentarzach i przygotowywano pokarm dla dusz, obchodzona dawniej na Litwie i Białorusi’, *kniaź* ‘dawniej na Rusi i Litwie: panujący książę’;

– ma charakter jedynie genetyczny, a wskazane hasła funkcjonują również w zwyczaju językowym Polaków spoza kresów. Takimi hasłami są w moim przekonaniu przykładowo jednostki: *kaczan* ‘głęb kapusty’ (Swil *prow.* ‘(na Litwie)’, ISJP *Słowo regionalne, wschodnie*), *kraszanka* ‘jajko specjalnie barwione na Wielkanoc na jeden kolor’ (SJPdor *reg. wsch.*, MSJP *reg. wsch.*, SWJP *reg.*, USJP *reg. wsch.*), *makutra* ‘głęboka gliniana misa używana w kuchni do mieszania i ucierania produktów spożywczych’ (L ‘na Ukrainie’, USJP *reg. lwow.*), *kutia* ‘potrawa wigilijna, przyrządzana z gotowanej pszenicy, kaszy lub ryżu, maku, miodu i bakalii’¹⁸ (SJPdor ‘na Litwie i Rusi’, USJP *reg. lwow. krak.*, PSWP ‘na Litwie, Białorusi i Ukrainie’), *znachor* ‘osoba, która, mimo braku stosownych uprawnień i wykształcenia medycznego, leczy ludzi za pomocą ziół lub przy użyciu innych niekonwencjonalnych metod’ (Swil *prow.* ‘(na Rusi i w Galicji)’). Powyższe leksemy były tak ekspansywne, że przekroczyły zasięgiem granice rodzimego regionu, stając się najpierw makroregionalizmami, a następnie składnikami leksyki ogólnopolskiej¹⁹.

Potwierdzeniem rzeczywistego funkcjonowania regionalizmów kresowych w zwyczaju językowym Polaków są komentarze oraz uwagi normatywne, jakie w ich artykułach hasłowych poczynili twórcy WSJP PAN. Przykładowo: w artykule hasła *baciari* odnotowano, że leksem ten jest „Współcześnie spotykany w nazwach zespołów wykonujących muzykę o charakterze folkloru miejskiego, np. zespół, kapela Baciary, Sułkowskie Baciary”; w artykule hasła *wilniuk* podano z kolei informację poprawnościową: „Zapisywane także od wielkiej litery. Zgodnie z normą ortograficzną zapis od wielkiej litery powinien występować, gdy chodzi o osobę zamieszkałą na Wileńszczyźnie, a od małej mieszkającą w Wilnie”. Natomiast

18 Kresowe pochodzenie hasła *kutia* potwierdzają odnotowane w WSJP PAN cytaty, np.: *Czym pachnie kresowa wieczerza wigilijna? – Przede wszystkim k u t i a, którą robi się z pszenicy, maku, migdałów, orzechów, rodzynków, [...] oczywiście z dodatkiem miodu – przybliży śpiewnym, kresowym akcentem Barbara Luks* (NKJP: Rafał Lorek, *Nie mogło zabraknąć kutii*, „Gazeta Krakowska”, 16.01.2007); *Moi dziadkowie pochodzą z Lwowa, więc nasza kuchnia jest typowo lwowska. Mamy barszcz czerwony z uszkami, karpia. Nie robię k u t i i, tak jak babcia, bo jest za słodka [...]* (NKJP: Anna Wojtysiak, *Święta spędzamy zawsze razem*, „Gazeta Częstochowska. Tygodnik regionalny”, 22.12.2005).

19 Stosuję terminologię zaproponowaną przez Sylwzię Pręczyk (2006: 210). Badaczka zwróciła uwagę na funkcjonowanie makroregionalizmów w obrębie polszczyzny ogólnej mieszkańców Myślenic.

dawnemu kresowemu znaczeniu hasła *strzałka* (SDJDor *reg. wsch.* ‘wskazówka zegara’) towarzyszy informacja o jego niezgodności z normą językową: „Uznawane za niepoprawne w połączeniu: *strzałka zegara*”.

Podsumowując, procentowy udział regionalizmów kresowych w warstwie regionalizmów leksykalnych wyekscerpowanych z WSJP PAN na podstawie przypisanego im kwalifikatora geograficznego wynosi 14,43 procent²⁰: lwowskie 8,25 procent oraz wileńskie 6,18 procent. Dla porównania: w dziełach z 2. poł. XX i początku XXI wieku kresowizmy stanowiły 20,16 procent regionalizmów leksykalnych, z kolei w słownikach nowopolskich – 54,64 procent. Współczesna pozycja kresowizmów, mimo że daleka od przodującego miejsca, jakie zajmowały one w słownikach nowopolskich, wydaje się silna i stabilna. Niewielkie różnice procentowe w rejestrowaniu kresowizmów wynikają zapewne z zastosowania odmiennych rozwiązań warsztatowych i przyjęcia różnych założeń kwalifikowania wyrazu jako regionalizmu. I na tej płaszczyźnie WSJP PAN ponownie góruje nad innymi dziełami – w przeciwieństwie do nich, tutaj kryteria zostały wyszczególnione²¹.

Należy podkreślić, że analizowane dzieło jest słownikiem nadal tworzoną; ze względu na ciągłe prace nad nim uzyskane w drodze analizy dane liczbowe nie mogą być uznane za ostateczne. Niewątpliwie jednak pozwalają one dostrzec charakterystyczne rysy statusu kresowizmów we współczesnej polszczyźnie, a zwłaszcza tendencję do utraty towarzyszącego im regionalnego nacechowania i zyskiwania silnej pozycji w obrębie polszczyzny literackiej.

Popularności regionalizmów kresowych, podobnie jak i kultuwowaniu tamtejszych zwyczajów językowych, niewątpliwie sprzyja emocjonalny stosunek wielu Polaków do kresów, miejsca ważnego dla ich samoidentyfikacji. Ponadto wraz z reaktywacją ruchów regionalnych zaczyna się postrzegać regionalne odrębności językowe jako wartość. Wciąż żywy mit kresów jako prywatnej ojczyzny, niejednokrotnie pamiętanej przez starszych Polaków z dzieciństwa²², sprzyja z kolei pielęgnowaniu lokalnej tożsamości, której istotnym wyznacznikiem jest przecież język.

Bibliografia

- Doroszewski W. 1958: *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*, [w:] W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. VII–XLVIII.
- Dubisz S. 2003: *Słownik i słownictwo*, [w:] S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. IX–XCI.
- Handke K. 1993: *Przedmowa*, [w:] K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 7–11.
- ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Karaś H. 2002: *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Auśra, Warszawa–Puńsk.

20 Przytoczone dane procentowe pochodzą z przygotowywanego do druku artykułu *Regionalizmy leksykalne w Wielkim słowniku języka polskiego PAN pod red. Piotra Żmigrodzkiego*.

21 Są to „utrwalona (choć od dość dawna nieweryfikowana) wiedza językoznawcza, własna kompetencja językowa redaktorów, a także informacje płynące z tekstów, zwłaszcza występujące w cytatach wstawki metajęzykowe typu «Jak to w Warszawie/Krakowie/Poznaniu, na Śląsku mówią»; w mniejszym stopniu lokalizacja źródeł cytatów” (Żmigrodzki 2023: 35).

22 Alicja Nagórko (2004: 27) umieściła kresy na liście przykładowych polskich kulturomów.

- Karaś H. 2011: *Słowniki gwar kresowych i gwar przesiedleńców ze Wschodu*, [w:] H. Karaś, *Polska leksykografia gwarowa*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 313–332.
- Kurkiewicz J. 2007: *Kwalifikatory w Wielkim słowniku języka polskiego*, [w:] P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne*, Lexis, Kraków, s. 29–45.
- Kurzowa Z. 1985: *O polskich dialektach kresowych*, „*Język Polski*” LXV, z. 2, s. 99–108.
- Kurzowa Z. 1993: *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków.
- L: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Drukarnia XX. Pijarów, Warszawa 1807–1814.
- Latko J. 2007: *Małopolskie regionalizmy kulinarne w słownikach języka polskiego*, „*Prace Filologiczne*” LII, s. 201–209.
- Migdał J., Piotrowska A. 2015: *Funkcjonowanie regionalizmów kresowych we współczesnych słownikach języka polskiego*, [w:] F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa (red.), *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110 rocznicę urodzin Profesora Władysława Kuraszkiwicza (1905–1997)*, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, Lublin–Włodawa, s. 81–87.
- MSJP: *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Nagórko A. 2004: *Metody kontrastywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa)*, [w:] E. Fórián (red.), *Multikulturowość, tożsamość narodowa, mniejszości na Węgrzech i w Polsce*, Kossuth Egyetemi K., Debreczyn, s. 23–33.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego (www.nkjp.pl, dostęp: wrzesień 2023).
- Nowowiejski B. 1991: *Regionalizmy kresowe (północno-wschodnie) w mowie mieszkańców Sokółki*, [w:] K. Handke (red.), *Regionalizmy w języku familijnym (Zbiór studiów)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 13–22.
- Nowowiejski B. 1996: *Kresowizm – co to takiego?*, [w:] E. Feliksiak, B. Nowowiejski (red.), *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r. w czterech tomach*, t. 3: *Polszczyzna kresowa*, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białystok, Zakład Teorii i Antropologii Literatury w Instytucie Filologii Polskiej, Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, Białystok, s. 44–61.
- Pelcowa H. 2006: *Regionalizmy czy dialektyzmy – o zjawiskach językowych wspólnych miejskiej polszczyźnie mówionej i gwar ludowym*, [w:] M. Święcicka (red.), *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 87–103.
- Pihan-Kijasowa A. 2015: *Polszczyzna Kresów Wschodnich – efekt pogranicza językowego*, [w:] F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa (red.), *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110 rocznicę urodzin Profesora Władysława Kuraszkiwicza (1905–1997)*, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, Lublin–Włodawa, s. 97–105.
- Piotrowska A. 2005: *Zróżnicowanie terytorialne polszczyzny we współczesnej praktyce leksykograficznej*, „*Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*”, t. 12, nr 32, s. 79–100.
- Piotrowska A. 2006a: *Regionalizmy leksykalne w najnowszych słownikach języka polskiego*, „*Prace Filologiczne*” LI, s. 271–290.
- Piotrowska A.K. 2006b: *Regionalizmy leksykalne z perspektywy leksykograficznej*, [w:] B. Nowowiejski (red.), *Wokół polszczyzny dawnej i obecnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 267–284.
- Piotrowska-Wojaczyk A. 2011: *Regionalizmy leksykalne w słownikach doby nowopolskiej*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Przęczek S. 2006: *Miejsce regionalizmów leksykalnych w polszczyźnie ogólnej mieszkańców Myślenic*, [w:] M. Święcicka (red.), *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 204–230.
- PSWP: *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 1–50, Kurpisz, Poznań 1994–2005.
- Rieger J. 1993: *Język polski na Wschodzie*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 547–560.
- Rieger J. 1996: *Co wiemy o języku polskim na Kresach Wschodnich?*, [w:] J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1: *Studia i materiały*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa, s. 11–16.
- Rzepka W.R. 1993: *Status regionalizmów w polszczyźnie XIX wieku*, [w:] K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 133–150.
- Sagan-Bielawa M. 2004: *Polszczyzna mówiona inteligencji pochodzenia kresowego na Górnym Śląsku. Studium socjolingwistyczne*, Historia Jagellonica, Kraków.
- SJPDor: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958–1969.
- Smółkowa T. 1998: *Słownictwo – zmienność i stabilność*, „*Prace Filologiczne*” XLIII, s. 425–431.

- SW: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1900–1927.
- SWil: *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, wyd. staraniem i kosztem M. Orgelbranda, Wilno 1861.
- SWJP: *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Wilga, Warszawa 1996.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Walczak B. 1999: *Zarys dziejów języka polskiego*, wyd. 2 popraw., Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Walczak B. 2010: *Język polski na pograniczu Wschód–Zachód w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, [w:] J. Mędeńska, Z. Sawaniewska-Mochowa (red.), *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 109–115.
- WSJP PAN: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki (online: <http://www.wsjp.pl>, dostęp: wrzesień 2023).
- Źmigrodzki P. 2022: *Wielki słownik języka polskiego PAN w 2022 roku – osiągnięcia, perspektywy, wyzwania*, „Język Polski” CII, z. 3, s. 129–136.
- Źmigrodzki P. 2023: *Wielki słownik języka polskiego PAN. Zasady opracowania*, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków.

Summary

Borderland regionalisms in the *Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish* edited by Piotr Źmigrodzki

Keywords: lexical regionalism, lexicography, *Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish*.

The aim of the presented text is to show the functioning of borderland regionalisms in the *Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish* edited by Piotr Źmigrodzki against the background of the practice of registering borderlandisms in general dictionaries of Polish language, starting from the New Polish dictionaries and finishing at the dictionaries from the beginning of the 21st century. The remarks presented in the text refer both to the collection of kresowisms extracted from the WSJP PAN, as well as to the detailed solutions applied in the dictionary and the lexicographers' technical choices.